

УДК 371.485

DOI: 10.31548/hspedagog2019.03.049

БУЛІНГ У ЗАКЛАДАХ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ: СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ПІДХІД**Шульга Є.В.**, д.ю.н., доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства**Національний університет біоресурсів і природокористування України**
<https://orcid.org/0000-0002-9343-8647>**Фомічова О.В.**, к.б.н., здобувач кафедри соціальної роботи та реабілітації
Національний університет біоресурсів і природокористування України*E-mail:* evshulga2013@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-6567-9227>

Анотація. У статті розглядається проблема булінгу як об'єктивного явища в українських закладах середньої освіти, акцентується увага на сутності та ознаках булінгу, негативних наслідках його прояву не лише для жертв цькування, а й для інших учасників конфлікту, проаналізовано сучасний стан профілактичних та інших заходів протидії булінгу, що впроваджуються в освітніх закладах, пропонуються шляхи їх удосконалення.

Ключові слова: булінг, конфлікт у школі, агресія, цькування, підлітки, кривдник, жертва, спостерігач булінгу, профілактика та запобігання булінгу.

Актуальність. Нинішній стан соціокультурного розвитку освітнього середовища вимагає нового підходу до вирішення проблеми міжособистісної взаємодії учасників навчального процесу. Особливої актуальності в Україні та всьому світі набуває проблема шкільного булінгу: високий рівень прояву конфліктності, прояви повторюваного цькування перешкоджають реалізації мети всебічного розвитку особистості, загрожують психічному здоров'ю учнів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз наукових джерел дав змогу дійти узагальнення: у країнах західної Європи та США шкільному булінгу в тій чи іншій формі піддаються від 4 до 50% дітей різного віку. А отже жертвою цькування стає кожен четвертий підліток, а кожен п'ятий вважає агресором себе [1,2,3]. В. Крег і І. Харел, порівнюючи кількісні показники прояву булінгу, доходять висновку, що найбільш високі показники участі як в одиничних, так і

в регулярних цькуваннях, мають підлітки Австрії, Естонії, Німеччини, Латвії, Литви, Швейцарії та України. Найнижчі показники – Чехії, Словенії і Швеції [4]. За результатами опитування UNICEF (2017), в Україні близько 67 % дітей були учасниками або свідками булінгу [5]. Міністерство юстиції України наводить дещо іншу статистику. Так, згідно з опитуваннями, здійсненими в межах державної програми "Стоп, булінг", пониження в школі зазнавали 45 % дітей у Закарпатській області, 50 % опитаних школярів Київської області та Одеси були свідками або жертвами булінгу в школі. При чому, 40% жертв цькування взагалі ні з ким не ділилися проблемою і не зверталися за допомогою, 25% - опитаних вважали неефективним звернення до дорослого, тому залучали на допомогу друга чи брата/сестру. З тих, хто мовчать – 40% соромляться про це говорити, а 22% вважають булінг звичним явищем [6]. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, станом на

2016 рік Україна посідала 9 місце серед 42 досліджуваних країн за відсотком жертв булінгу серед учнів старших класів [6].

Школа - це заклад освіти, середовище, у якому діти перебувають значну кількість часу, у якому вони не лише отримують базові знання, а й набувають необхідного досвіду взаємодії, важливої для процесу становлення дитини як особистості, тому створення належного мікроклімату в класі та в школі - важливе завдання усієї освітньої системи України, запорука формуванням психічно здорової нації з високим рівнем культури міжособистісного спілкування. Водночас нехтування профілактичними і запобіжними заходами булінгу в освітньому середовищі зумовлює негативні наслідки, як для жертви булінгу, так і для самого кривдника, а також соціуму в цілому. Так, згідно з дослідженнями американських науковців, булінг - перший крок до справжнього насильства та злочинної поведінки (60% із тих, кого було визначено як кривдника в 6–9 класах, мали хоча б одну судимість до 24 років, а 35–40% - три або більше серйозних злочинів у 25-річному віці [3]).

Слід відзначити, що на теренах України кількість наукових досліджень проблеми булінгу постійно зростає. Різним аспектам булінгу присвячені праці таких вітчизняних та зарубіжних вчених як: М. Алексеєнко, Б. Ачітаєва, І. Бердишев, О. Бовт, В. Вишневська, О. Глазман, К. Дамбах, О. Дроздов, Є. Дубровський, Н. Жигайло, В. Жуковський, Н. Зімівець, М. Іванчук, З. Карпенко, Е. Кіричевська, Я. Колодзейчик, І. Кона, К. Коруба, Д. Кутузова, Д. Лейн, С. Максименко, Н. Максимова, Ю. Малієнко, І. Мамайчук, В. Моргун, В. Москалець, Д. Олвеус, О. Паркулаб, І. Пасічник, М. Смірнова, О. Татенко, Т. Титаренко,

С. Томчук, Т. Фалд, Е. Файнштейн, Л. Шинкарук-Корзун, Н. Чепелева, М. Ясеновська, Т. Яценко та ін.

Мета. Дослідження соціально-правових характеристик булінгу у закладах середньої освіти.

Методи. При написанні статті було використано емпіричний метод, методи формальної логіки, порівняльний метод, систематизації наукових джерел.

Результати. Поняття "булінг" походить від англійського слова "bully", що в перекладі означає «хуліган, забіяка» і тлумачиться як фізичний або психологічний терор, залякування [7, с. 15]. У науці булінг розуміється як:

- свідоме, тривале насильство, що не має характеру самозахисту і може проявлятися з боку одного або декількох людей [8];

- сукупність соціальних, психологічних і педагогічних проблем, які охоплюють процес тривалого фізичного чи психологічного насилля з боку індивіда або групи щодо індивіда, що не може захистити себе в цьому випадку [9, с. 241];

- специфічна форма агресивної поведінки, що може бути описана в ситуації, коли учень повторно чи постійно зазнає негативних дій з боку однієї чи більше осіб [10].

Як бачимо, майже всі дослідники визначають булінг як довготривалу та систематичну агресію. Проте слід зауважити, що сам по собі булінг не є поведінкою, а ймовірно являє собою форму взаємодії, у якій реалізуються різні типи поведінки, що характеризуються як агресивні. Маючи структуру подібну до конфлікту, булінг, за природою і змістом, його різновидом має специфічні ознаки. Серед таких ознак можна виокремити:

- 1) тривалий, повторюваний характер;
- 2) дисбаланс сил кривдника й жертви;

3) заподіяння емоційних страждань жертві кривдником шляхом фізичного або психологічного насильства;

4) навмисний характер дій з боку кривдника;

5) наявність особливого складу учасників конфлікту (кривдник, жертва, спостерігачі).

Форми булінгу можуть бути найрізноманітніші. При чому, як свідчить статистика, фізичне насилля застосовується не дуже часто. Найбільш розповсюдженим різновидом знуцання, яке відбувається між дітьми є вербальне приниження та різного роду образи, а також виключення з референтної групи, неприйняття та ізоляція, розповсюдження неправдивих чуток та інша поведінка, яка так чи інакше завдає шкоди потерпілому [11, с. 86]. Такі агресивні дії спричиняють приниження потерпілого та отримання кривдником задоволення від цього. При чому, цикл насильства не обривається, а лише набирає обертів, підсилюючи тиск на жертву.

Небезпека нехтування запобігання проявів булінгу має негативні наслідки: за даними окремих науковців, причиною 40 % суїцидів серед дітей шкільного віку є булінг [Див. 12]. У науці існує спеціальний термін для позначення суїциду з відповідних причин - "буліцид". Окрім очевидних страждань, жертви булінгу переживають деформацію ціннісних орієнтирів, у них можуть розвиватись фобії, інші психічні розлади. Жертви булінгу відчувають психічне та фізичне виснаження через приниження. На поведінковому рівні це проявляється у пропуску занять, погіршені концентрації на уроках. Жертви мають низький рівень самоповаги, самовпевненості та відчуття безпеки, а їхня віктимізація часто спричиняє депресію, переживання самотності та формування суїцидальних намірів [11, с.

88], причому ці наслідки можуть проявлятися у майбутньому, навіть тоді, коли булінг уже припиняється. Жертви схильні дистанціюватися від батьків, їм притаманний зовнішній "локус контролю". Їхньому спілкуванню характерне переважання страху відчуження над прагненням прийняття, закрита позиція, байдужість до оточення. Це зумовлює переживання самотності, гострого занепокоєння, психічної напруги. Зазначене спричиняє формування підґрунтя для соціальної адаптації, адже жертви заперечують можливість власної активності та успішності у взаємодії з іншими [13, с. 56]. Кривдники, або як їх ще називають "булі", також зазнають негативного впливу (зазвичай в меншому обсязі, ніж жертви). Хоча у наукових джерелах про це згадують доволі рідко. Безкарність за агресію викликає почуття безвідповідальності, хибної свободи та всюдозволеності, що також спричиняє до деформації особистості. У булерів формується низька толерантність, байдужість до страждань інших, підсилюються стереотипи та хибні упередження, викривляється почуття справедливості, підвищується агресивність, егоїзм, залежність від думки оточення. Навряд чи можливо назвати вищезазначене належним формування ціннісних орієнтирів у "булі", котрі були б корисні як для соціуму, так і для нього самого.

Оскільки міжособистісне спілкування в закладах освіти характеризується інтенсивністю, то негативного впливу від цькування зазнають не лише безпосередні його учасники булери та жертва, а й інші учні. Так, спостерігачі, незважаючи на те, якої позиції дотримуються, хоча й опосередковано, однак усе ж таки беруть участь у відповідному процесі. Вважається, що спостерігання за булінгом також негативним чином впливає

на формування спостерігачів як індивідуальностей. Залежно від психічних особливостей спостерігача та його реакції (позиції, яку він займає) на прояв третирування, зворотній вплив від булінгу може розрізнятися, зумовлювати пригнічення співчуття, емпатії, чи викликати сором за власну бездіяльність або почуття тривоги, страху стати жертвою. Також можуть порушуватись комунікативні здібності, уміння йти на компроміси тощо. До речі, цікавим є факт відзначений учнями: 71% вчителів чи інших дорослих ігнорують випадки булінгу в навчальному середовищі [14]. Водночас, діти, свідки булінгу, бачать, що дії насильника не засуджуються, залишаються безкарними, а тому імовірно, будуть застосовувати агресію в майбутньому [15]. Дослідження підтверджують, що 85% підлітків, задіяних у булінгу, ставляться більш дружньо та з повагою до кривдників, а не до жертв; беруть активну участь у знуцаннях у 48% випадків зі 100%, а втручаються лише зрідка (у 13%). Існують причини, що пояснюють побоювання спостерігачів: зазвичай вони просто не знають, що належить робити, уникають кривдника, адже бояться стати новою «мішенню» або ускладнити ситуацію своїм втручанням [16].

І без того не проста ситуація ускладнюється низьким рівнем психологічної готовності викладачів освітніх закладів до врегулювання проблем, що виникають у взаємодії підлітків. Так, як справедливо зазначають автори навчально-методичного посібнику «Організація роботи з розв'язання проблеми насильства в школі» Є. Дубровська та М. Ясеновська: "шкільні вчителі та вчительки схильні реагувати більше на так звані тяжкі прояви насильства, тобто на те, що має фізичне або моральне підкріплення (такі форми як побиття або позбавлення їжі), чи на ті, що складно

переживаються самими педагогом і педагогинею як особистостями (наприклад, приниження та образи). Однак не слід забувати, що дитина, особистість якої ще формується, гостро реагує на так звані «легкі» форми насильства - використання прізвиськ, ігнорування її почуттів і потреб, негативні порівняння. Позиція дітей щодо ідентифікації форм насильства несуттєво відрізняється від аналогічної в педагогів. На питання "Чи зазнають діти, з якими ви працюєте, насильства?" ствердно відповів 41 % опитаних освітян. Заперечують цей факт 26 %. 33 % респондентів та респонденток не визначилися з відповіддю. Це свідчить про те, що вони з якоїсь причини не замислювалися над цим запитанням або не захотіли відповідати, оскільки не знають, які дії щодо дитини є насильницькими" [17, с. 13].

Деякі дослідники, аналізуючи зазначену ситуацію виявили, що нерідко в агресорів гарні відносини з учителями, оскільки булери активні та комунікабельні. Такі школярі подобаються вчителям, їм легко доручати громадську роботу.

Важливим кроком щодо подолання булінгу стало нещодавнє прийняття Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу", який не лише законодавчо закріпив визначення булінгу як "моральне, або фізичне насильство, агресія, у будь-якій формі, або будь-які інші дії, вчинені з метою викликати страх, тривогу, підпорядкувати особу своїм інтересам, що мають ознаки свідомого жорстокого ставлення", а й передбачив адміністративну відповідальність за вчинення булінгу та приховування його прояву з боку педагогічних та інших працівників освітньої системи [18]. Окрім того, зазначений нормативно-правовий акт закріпив і низку контролюючо-наглядових заходів за освітніми установами.

Безумовно, правова регламентація проблеми булінгу - правильний вектор розвитку, проте, на нашу думку метод заборон і покарань усе ж таки не є найкращим, хоча, очевидно, і необхідний. Річ у тім, що острах покарань не завжди має позитивні наслідки. Навпаки, покарання майже завжди підсилює прояв люті, що має дезадаптивний характер, а це не сприяє вирішенню проблеми [8, 19]. Ми переконані, що Україні вирішувати проблему подолання (зменшення проявів) булінгу необхідно шляхом впровадження досвіду скандинавських та інших західних країн. Так, уже тривалий час у Швеції, Норвегії, США та інших державах активно впроваджується програма Д. Ольвеуса, яка передбачає навчання всіх працівників школи (учителів, адміністрації, прибиральниць, працівників їдальні, водія шкільного автобуса) навичкам виваженого ставлення до дітей й оперативного реагування на ситуації цькування - щоб будь-який дорослий в школі міг бути для дітей рольовою моделлю і носієм вміння спілкуватися, не підтримуючи цькування [20]. Датські фахівці з організації «Mobbeland» також акцентують увагу на соціальній природі розгортання цькування, а тому працюють із усіма класами, не виділяючи ролі агресора чи жертви [21]. Психотерапевт І. Бердишев, розмірковуючи про методи виховного впливу на "булерів", зауважував, що подібного роду заходи "перевиховання" (йдеться мова про проведення зібрань), - "...мають бути не акцією залякування, а серйозною спокійною розмовою, у ході якої кривдник зрозуміє, що продовжувати в тому ж дусі він не зможе. Дорослі ж, присутні тут, повинні не тільки контролювати, але й бути готовими допомогти йому опанувати себе. Це можливо, у процесі обговорення з підлітком його інтересів та переваг. Можливо, варто зорієнтувати

підлітка на пошук спортивної секції, підробітку в якій-небудь майстерні. У крайньому випадку познайомити з грутом, що займається рольовими іграми, - нехай помагає саморобним мечем, там завжди можна знайти гідного суперника, а правила поведінки регулюють самі гравці. Головне, щоб заняття було цікавим і посилюючим: успішна людина не відіграється на оточенні..." [8].

У контексті розгляду заходів щодо реагування на випадки булінгу, за нашим переконанням, доречно згадати процедуру медіації як один із найбільш ефективних способів вирішення конфліктів. Особливо ефективною, на нашу думку, є такий її вид як медіація ровесників. Ідея "медіації ровесників" полягає в тому, що підлітки звертаються за допомогою із розв'язання конфліктних ситуацій до однолітків. Саме тому під час навчання та практики проведення медіації тренер сидить осторонь і не втручається, що забезпечує встановлення довіри між учасниками [22, с. 79–81]. Школярі-медіатори працюють під керівництвом координатора – представника педагогічного колективу. Зазвичай координатором стає соціальний педагог, психолог чи хтось із зацікавлених педагогів. Школярі-медіатори проводять зустрічі з ровесниками, які конфліктують, і допомагають їм залагодити суперечку із урахуванням інтересів усіх сторін. Медіація ровесників передає відповідальність за вирішення конфліктів до рук самих учнів. Окрім проведення сесій примирення, школярі-медіатори також беруть участь у заходах, присвячених роз'ясненню важливості й успішності реалізації принципу співпраці, проводять тренінги з однолітками й молодшими школярами [23, с. 29]. Головна перевага медіації рівними за соціальним статусом і віком полягає і в тому, що діти вчаться

вирішувати конфлікти, крім того виникає інтерес самостійно вирішити ситуацію, відчувати себе дорослим... Це і авторитет з боку інших учнів, і самоствердження [24, 25].

Висновки і перспективи.

Отже, на сьогодні рівень протидії булінгу в Україні є далеким від досконалого. Незважаючи на окремі кроки влади, що полягають у встановленні відповідальності за прояви булінгу та проведення методично-роз'яснювальної роботи серед педагогічних та інших працівників закладів середньої освіти зазначена проблема не може бути швидко вирішеною. Вважаємо, що подолання явища булінгу має відбуватися шляхом упровадження профілактичних заходів, що полягають в оптимізації навчального процесу: створення атмосфери взаємоповаги та нетерпимості до проявів насильства, орієнтації учнів на необхідність вирішення конфліктів. Загальнолюдські цінності: повага, толерантність, співчуття повинні пропагуватися не лише у межах освітніх закладів, а й взагалі стати підґрунтям української інформаційної політики. Також ми поділяємо позицію деяких авторів, які наголошують на необхідності запровадження у школі інституту медіації як дієвого засобу вирішення конфліктів.

Список використаних джерел

1. Аряєв М. Л., Сеньківська Л. І., Шевченко І. М. Особливості та прояви шкільного булінгу на моделі Одеського регіону. *Перинатологія і педиатрія*. Київ: 2014. № 3. 74 с.
2. Losey B. Bullying, Suicide and Homicide. Understanding, Assessment and Preventing Threats for Victims of Bullying. Routledge. USA: 2011. 61 p.
3. Sampson R. Bullying in schools. Problem-oriented guides for police. Problem-oriented guide series, guide 12.. U.S. Department of Justice: 2008. 49 p.
4. Cole M. Equality, Human Rights and Education. Routledge Falmer: 2000. 217p.
5. В Министерстве юстиции начали программу "Стоп, буллинг": Информационное агентство Информ-UA. URL: <https://inform-ua.info/society/1536741386-v-mynysterstve-yustytcyu-nachaly-prohrammu-stop-bullynh> (дата звернення: 17.06.2019).
6. Дані офіційного сайту Міністерства юстиції України: URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/v-mejah-proektu-minyustu-ya-mayu-pravo-rozpochato-informatsiyu-kampaniyu-stopbuling-dlya-ditey-ta-ih-batkiv> (дата звернення: 17.06.2019).
7. Петросянц В. Р. Психологическая характеристика старшеклассников, участников буллинга в образовательной среде, и их жизнестойкость: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. СПб., 2011. 30 с.
8. Бердышев И. Лекарство против ненависти: Издавецтво Первое сентября. 2005. 15 марта (№ 18). 3 с.
9. Лэйн Д. А. Школьная травля (буллинг). Детская и подростковая психотерапия. Питер. СПб. 2001. 276.
10. Иткис Г. Маленький – задира, большой – хулиган. Русский экспресс. 2009. № 361. URL: <http://www.russianexpress.net/details.asp?article=2866&category=56> (дата звернення: 17.06.2019).
11. Король А. (2009) Причини та наслідки явища булінгу. *Відновне правосуддя в Україні*. Київ. № 1-2. 93
12. Витяг з інтерв'ю директора Українського інституту дослідження екстремізму (УІДЕ) Олега Зарубінського та ін. під час прес-конференції в прес-центрі Главкома. URL: <https://glavcom.ua/specprojects/press-center/40-dityachih-samogubstv-ce-naslidok-bulingu-z-boku-odnolitkiv->

455021.html (дата звернення: 24.06.2019).

13. Школьные службы примирения в регионах России. Профилактика межэтнических конфликтов. Под общей редакцией Н.Л.Хананашвили. Москва: Благотворительный фонд «Просвещение», 2014. 184 с.

14. Зиновьева Н. О., Михайлова Н. Ф. Психология и психотерапия насилия. Ребенок в кризисной ситуации. СПб.: Речь, 2003. 248 с.

15. Coloroso B. The bully, the bullied, and the bystander: from pre-school to high school: how parents and teachers can help break the cycle of violence. Canada, 2002. 218 p.

16. Матеріали для просвітницької роботи з батьками та педагогами. Відділ освіти Красноармійської районної державної адміністрації. URL:

http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cac:210twC7s1qQJ:static.klasnaocinka.com.ua/uploads/editor/5158/416689/sitepage%2Ffiles%2Fpro_profilaktiku_negativnih_yavisch_u_pidlitkovomu_seredovischi.docx+&cd=7&hl=ru&ct=clnk&gl=ua (дата звернення: 24.06.2019).

17. Коновалов А. Подходы к работе с травлей в школе и школьные службы примирения. Теории буллинга и «школьная восстановительная конференция» URL: <http://www.8-926-145-87-01.ru>. (дата звернення: 26.06.2019).

18. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу. Офіційний сайт Верховної ради України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64402. (дата звернення: 26.06.2019).

19. Фурманов И.А. Детская агрессивность: психодиагностика и коррекция. Минск: Ильин В.П., 1996. 192 с.

20. Violence prevention works! Safer schools, safer communities.

Home of the Olweus bullying prevention program. URL: http://www.violenceprevention*works.org/public/index.page. (дата звернення: 26.06.2019).

21. АМОК

Antimobbekonsulenterne/Mobbeland. URL: <http://www.mobbeland.dk>. (дата звернення: 26.06.2019).

22. Безпальча Р. Шляхи мирного розв'язання конфліктів у школі. Тернопіль: Підручники і посібники, 2001. 96 с.

23. Гайдамашко І. А. Технології профілактики третирування у шкільному середовищі: *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*, №2(8)/2013. 32 с.

24. Романішина І. М. Медіація як ефективний метод вирішення конфліктів у шкільній практиці. *Таврійський вісник освіти*. 2014 р. № 3 (47). 255 с.

25. Дурняк Л. Шкільна медіація як засіб вирішення конфліктів серед підлітків. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 5. 2013 р. 200 с.

References

1. Ariaiev M. L., Senkivska L. I., Shevchenko I. M. (2014) Osoblyvosti ta proiavy shkilnoho bulinhu na modeli Odeskoho rehionu [Features and manifestations of school billing on the model of Odessa region]. *Naukovyi zhurnal "Perynatolohyia yu pedyatryia"*. Kyiv: 3. 74 s.

2. Losey B. (2011) Bullying, Suicide and Homicide. Understanding, Assess men" tand Preventing Threats for Victims of Bullying. Rout ledge. USA. 61 p.

3. Sampson R. (2008) Bullying in schools. Problemoriented guides for police. Problem-oriented guide series, guide 12.. U.S. Department of Justice. 49 p.

4. Cole M. (2000) Equality, Human Rights and Education. Routledge Falmer. 217p.

5. V Mynysterstve yustytssy nachaly prohrammu "Stop, bullynh": Ynformatsyonnoe ahenstvo Ynform-UA [The Ministry of Justice launched the Stop, Bullying program: Inform-UA News Agency]. Available at: <https://inform-ua.info/society/1536741386-v-mynysterstve-yustytssy-nachaly-prohrammu-stop-bullynh>.

6. Dani ofitsiinoho сайtu Ministerstva yustytssii Ukrainy [The official site of the Ministry of Justice of Ukraine]. Available at: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/v-mejah-proektu-minyustu-ya-mayu-pravo-rozpochato-informatsiynu-kampaniyu-stopbuling-dlya-ditey-ta-ih-batkiv>.

7. Petrosiants V.R. (2011) Psykholohycheckaia kharakterystyka starsheklassnykov, uchastnykov byllynha v obrazovatelnoi srede, y ykh zhyznestoičnost [Psychological characteristics of high school students, billing participants in the educational environment, and their viability] SPb. 30 s.

8. Berdyshev Y. (2005) Lekarstvo protyv nenavysty [The medicine against hate]. Vydavnytstvo Pervoe sentiabria. 15 marta (18). 3 s.

9. Lein D. A. (2001) Shkolnaia travlia (bullynh). Detskaia y podrostkovaia psykhoterapiia [School bullying (bullying). Child and adolescent psychotherapy]. Pyter. SPb. 276 s.

10. Ytkys H. (2009) Malenkyi – zadyra, bolshoi – khulyhan [Little is a badass, big is a bully]. Russkyi ekspress. 361. Available at: <http://www.russianexpress.net/details.asp?article=2866&category=56>.

11. Korol A. (2009) Prychyny ta naslidky yavyscha bulynhu [Causes and consequences of the phenomenon of billing]. Vidnovne pravosuddia v Ukraini. Kyiv. 1-2. 93 s.

12. Vytiah z interviiu dyrektora Ukrainskoho instytutu doslidzhennia ekstremizmu (UIDE) Oleha Zarubinskoho ta in. pid chas pres-konferentsii v pres-tsentri Hlavkoma

[Excerpt from an interview with Oleg Zarubinsky, director of the Ukrainian Institute for the Study of Extremism (UIDE). during a press conference at the Glavcom press center]. Available at: https://glavcom.ua/specprojects/press_center/40-dityachih-samogubstv-ce-naslidok-bulingu-z-boku-odnolitkiv-455021.html.

13. Shkolnye sluzhby prymyrenyia v rehyonakh Rossyy. Profylaktyka mezhatnycheskykh konfliktov [School reconciliation services in the regions of Russia. Prevention of Interethnic Conflicts]. Pod obshchei redaktsyei N.L.Khananashvily. Moskva: Blahotvorytelnyi fond «Prosveshchenye», 2014. 184 s.

14. Zynoveva N. O., Mykhailova N. F. (2003) Psykholohyia y psykhoterapiia nasylia. Rebenok v kryzysnoi sytuatsii [Psychology and psychotherapy of violence. Child in crisis]. SPb.: Rech. 248 s.

15. Coloroso B. (2002) The bully, the bullied, and the bystander: from pre-school to high school: how parents and teachers can help break the cycle of violence. Canada. 218 p.

16. Materialy dlia prosvitnytskoi roboty z batkamy ta pedahohamy [Educational materials for parents and educators]. Available at: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:2l0twC7s1qQJ:stati.c.klasnaocinka.com.ua/uploads/editor/5158/416689/sitepage_5/files/pro_profilaktiku_negativnih_yavisch_u_pidlitkovomu_seredovischi.docx+&cd=7&hl=ru&ct=clnk&gl=ua.

17. Konovalov A. Podchody k rabote s travlej v škole y škol'nye sluzhby prymyrenyia. Teoryi bullynha y «škol'naja vosstanovitel'naja konferencyja» [School harassment approaches and school reconciliation services. Theories of bullying and the "school rehabilitation conference"]. Available at: <http://www.8-926-145-87-01.ru>.

18. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do deiakykh

zakonodavchyykh aktiv Ukrainy shchodo protydyi bulinhu Ofitsiynyi sait Verkhovnoi rady Ukrainy [Draft Law on Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Countering Bullying]. Available at:

http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64402.

19. Furmanov Y.A. (1996) Detskaia ahressyvnost: psykhyodahnostyka y korrektsiya [Children's Aggression: Psychodiagnostics and Correction]. Mynsk: Ylyn V.P. 192 s.

20. Violence prevention works! Safer schools, safer communities. Home of the Olweus bullying prevention program. Available at: http://www.violenceprevention*works.org/public/index.page.

21. AMOK Antimobbekonsulenterne/Mobbeland. Available at: <http://www.mobbeland.dk>.

22. Bezpalcha R. (2001) Shliakhy myrnoho rozv'iazannia konfliktiv u shkoli x Ways of peacefully resolving

conflicts in school. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky. 96 s.

23. Haidamashko I. A. (2013) Tekhnolohii profilaktyky tretyrivannia u shkylnomu seredovyshchi [Technology of treatment prevention in the school environment]. Zbirnyk naukovykh prats Khmelnytskoho instytutu sotsialnykh tekhnolohii Universytetu «Ukraina», №2(8). 32 s.

24. Romanishyna I. M. (2014) Mediatsiia yak efektyvnyi metod vyrishennia konfliktiv u shkylnyi praktytsi [Mediation as an effective method of conflict resolution in school practice]. Tavriiskyi visnyk osvity. 3 (47). 255 s.

25. Durniak L. (2013) Shkilna mediatsiia yak zasib vyrishennia konfliktiv sered pidlitkiv [School mediation as a means of conflict resolution among adolescents]. Pedahohika i psykholohiia profesiinoi osvity № 5. 200.

BULLING IN THE INSTITUTIONS OF SECONDARY EDUCATION: SOCIAL AND LEGAL APPROACH

Shulga E.V., Fomichova O.V.

Abstract. *The article considers the problem of the phenomenon of bullying as an objectively existing phenomenon in the Ukrainian institutions of secondary education, focuses on the essence of the bullying, the negative effects of the psychological, social and other nature from its manifestation not only for the victims of tertiary, but also for other participants in the conflict. There was made the analysis of contemporary state of the preventive measures against bullying, that are practiced in educational institutions, offered ways to improve them.*

Today, the level of resistance to bullying in Ukraine is far from perfect. Despite the individual steps of the authorities, which include establishing responsibility for the manifestations of bullying and conducting methodological explanatory work among pedagogical and other employees of secondary education institutions, this problem cannot be quickly resolved. We believe that overcoming the phenomenon of bullying should occur through the introduction of preventive measures, they are to optimize the educational process: creating an atmosphere of mutual respect and intolerance to manifestations of violence, orientation of students on the need to resolve conflicts. Universal values: respect, tolerance, compassion should be promoted not only within educational institutions, but generally become the basis of Ukrainian information policy. We also share the position of some authors, emphasize the need to introduce a mediation institute in the school as an effective means of resolving conflicts.

Key words: *bullying, conflict in school, aggression, harassment, harassment, adolescents, offender, victim, boulder observer, prevention and prevention of bullying.*